

УДК 94:[329.15-026.87:338.4](477.84)"1939/1941"

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.758>

ПОЛІТИКА КОМУНІЗМУ ЯК ЧИННИК НЕБЕЗПЕКИ ТА ЗАГРОЗИ ЛЮДСТВУ З ІСТОРІЇ РАДЯНІЗАЦІЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 — ЧЕРВЕНЬ 1941 р.)

Леонід КРАВЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0805-6709>

кандидат історичних наук,
доцент кафедри педагогіки вищої школи
та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного
університету ім. І.Я. Горбачевського,
майдан Волі, 1, 46002, Тернопіль, Україна
e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua

У статті розкрито антигуманну природу комуністичної системи, мотиви застосування репресій як права нової влади проти населення з іншим світоглядом, неефективність командно-адміністративних радянських методів управління сільським господарством, промисловістю. Проаналізовано діяльність радянської влади, яка з вересня 1939 року почала впроваджувати силові методи управління, щоб утвердити сталінські реформи на окупованій території області, що у підсумку призвело одночасно до зuboжіння, занепад, обурення і загострення протиріч між населенням та радянським режимом.

Ця проблематика є особливо актуальною на сьогодні, коли українське суспільство вирішує комплекс політичних, економічних і соціально-культурних проблем, породжених у попередній історичний період авторитарною насильницькою заміною демократичної держави соціалістичною, ринковою економікою — адміністративно-плановою, загальнолюдських цінностей — цінностями комуністичної ідеології.

Джерельною базою статті є надбання вітчизняної та зарубіжної історичної науки, національних і зарубіжних архівів. Застосовуючи теоретико-методологічний досвід минулого та інновації сьогодення, автор спромігся розширити неупереджене, комплексне, багатовекторне й різнопланове вивчення суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень на західноукраїнських землях на початковому етапі силового приєднання до УРСР в складі СРСР.

Основні наукові положення статті є фахово обґрунтованими, становлять значний науковий інтерес.

Ключові слова: комунізм, націоналізація, радянська влада, селянин, сільськогосподарство, приватна власність, промисловість, планування, облік.

Leonid KRAVCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0805-6709>

org/0000-0002-0805-6709

Ph.D, Associate Professor of the Department of Pedagogy of the Higher School and Social Sciences of the I.Ya.Horbachevsky Maydan Volya, 46002, Ternopil, Ukraine
e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua

POLITICS OF COMMUNISM AS FACTOR OF DANGER AND HUMAN THREATS FROM THE HISTORY OF THE BREEDING OF TERNOPIILSKY (SEPTEMBER 1939 — JUNE 1941)

With the collapse of the Soviet Union, communist slogans, holidays and other paraphernalia fell into oblivion. The proposed article reveals the devastating, inhuman nature of the communist socio-political, socio-economic life of the political system of the Stalinist regime in the occupied territories on the eve of the Soviet-German collision. Sovietization of Ternopil took place simultaneously with the elimination of Poland by destroying democratic European values, with the rigorous implementation of Stalin's party-state policy, aimed at establishing an authoritarian administrative command-and-control system in the western Ukrainian region.

The term «sovietization» should be understood as the forcible introduction of norms and patterns, methods and forms of socio-political, socio-economic, and cultural-spiritual life characteristics of the totalitarian regime of the USSR. The main features of Sovietization are the use of military forces at the initial stage of its implementation; formation of administrative-command control system; authoritarian interference of the Communist Party organs in all spheres of life of the region; nationalization of industry and collectivization of agriculture. On the basis of nationalized industrial, financial, commercial and municipal objects, state enterprises were formed. The struggle against the communist system continued in the 70's and 80's, and the creation of the Ukrainian People's Movement and other political and civil organizations accelerated the collapse of the Soviet empire in 1991.

By building up the independence of the Ukrainian state, the Verkhovna Rada of Ukraine in 2015 adopted the law «On the conviction of communist and national-socialist (nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of the promotion of their symbols». This archival document confirmed the right to a national idea and the condemnation, the opening of historical and political archives, the study of the totalitarian heritage and raising public awareness.

Keywords: communism, nationalization, Soviet power, peasant, rural economy, private property, industry, planning, accounting.

Вступ. Комунізм означає спільність (тих чи інших матеріальних цінностей) власності. Звідси, як система, комунізм є вченням про поглинання приватного інтересу і перетворення його в інтерес колективний.

Комуністична ідеологія не визнає приватну власність, а сповідує рівноправність, тобто рівноправну участь у власності ближнього, без роздумів, чи бажає твій ближній цього, чи ні.

Комуністична теорія має в своїй основі, на перший погляд, гуманні ідеї, а своєю метою — втілення цих ідей у життя, а саме: на основі рівноправності всього суспільства влаштовує рівноправне користування всім, що складає необхідність, зручності і задоволення в людському житті і по можливості покращити становище всіх людей, та дати можливість рівномірному розвитку всім іншим особам. Отже, комунізм породжується із співчуття до бідувань і страждань людей, що походять від бідності, приховуючи справжню свою природу, яка спроможна існувати тільки на бідності.

Основним ґрунтом, на якому приживається і розростається комунізм, є найбідніші верстви населення, або класи, і лідером тут виступає пролетаріат, який не тільки із заздрістю поглядає на власників, але за вказівкою партії готовий прийняти найактивнішу участь в боротьбі за матеріальні блага. В основі всієї комуністичної системи лежить тільки розрахунок. Віднімаючи власність в одних і передаючи її іншим, комунізм суперечить почуттю справедливості і, порушуючи і знищуючи права інших, одночасно опирається на власне право. Переконаливо про політику комуністичної системи говорять події напередодні радянсько-німецького зіткнення.

В ході захоплення Червоною Армією Тернопільщини розпочалося вирішення земельного питання за радянською методологією. Створювалися селянські комітети, які під керівництвом тимчасових управлінь (а в них абсолютно переважали представники окупаційної влади) брали на облік безземельних і малоземельних селян, а також тих, хто не мав коней, корів, сільгоспманенту. У Тернопільському воеводстві за перші два місяці діяльності селянські комітети передали малоземельним і безземельним селянам понад 213 тис. га землі, 10 тис. коней, 8,6 тис. корів, 3,7 тис. свиней, значну кількість посівного матеріалу. Вони ж виділяли поміщицькі угіддя під па-

совища для селянської худоби, організовували копання цукрових буряків на колишніх поміщицьких плантаціях [1, с. 71—72]. Бажаючи, щоб суспільство було рівноправним у володінні капіталом і продуктами праці, система комунізму аналізує і критикує попередній польський лад і форми соціального життя, вважаючи цей порядок безперспективним, і тому намагається виправити недоліки сформованого соціального побуту західноукраїнського суспільства, утвердити власне право будь-яким способом, надати йому законну силу.

Отож *актуальність обраної нами теми* є закономірною на сьогодні, адже українське суспільство вирішує комплекс політичних, економічних і соціально-культурних проблем, породжених у попередній історичний період авторитарною насильницькою заміною демократичної держави соціалістичною, ринкової економіки — адміністративно-плановою. Основні наукові положення статті є фахово обґрунтованими і становлять *значну наукову цінність*.

Основна частина. Однак перші кроки радянської влади, нібито спрямовані на ліквідацію соціально-економічної несправедливості та диспропорцій в аграрній сфері регіону, що склалися внаслідок антиукраїнської політики польської адміністрації, бажаних для більшовиків результатів не дали. Незважаючи на заклики керованих більшовиками селянських комітетів щодо розподілу конфіскованих земель, селяни брали її неохоче, а деякі відмовлялися зовсім. Насамперед супротив обумовлювався споконвічним почуттям приватної власності («не моє!»). Другою причиною було переконання місцевих жителів у недовговічності більшовицького режиму. По-третє, значна частина селян усвідомлювала, що аграрна політика більшовиків, реалізована ними на сході України, не передбачала такого «дару», як земельна власність, а тому пропонуваній ними розподіл земель сприймався лише як тимчасовий облудний маневр. Хоча про колективізацію села нова влада ще не згадувала, та про неї знали сільські господарі із «східноукраїнського досвіду» і здогадувалися, що таке чекає Західну Україну. Тому до кінця 1939 р. селяни не розібрали навіть половини поміщицьких земель. А всі конфісковані землі не були розібрані й до червня 1941 р. [2, с. 314—315]. Законодавчу основу конфіскації, націоналізації й передачі селянам поміщицьких земель надала прийнята Народними Збо-

рами Західної України Декларація, що гласила: «На звільненій у поміщиків і капіталістів землі Західної України єдиним законним її господарем є трудовий народ: робітники, селяни і трудова інтелігенція» [3, с. 312—313]. Згідно з нею, у колишніх землевласників конфісковано 2,5 млн га орної землі, що складало майже 29,5% земельних угідь краю. Загальна площа експропрійованих і націоналізованих земель у Західній Україні перевищила 8 млн га, з яких безземельному й малоземельному селянству передано 4,5 млн га ріллі, луків і пасовищ. До грудня 1939 р. селянські комітети розподілили між бідняками понад 1,1 млн га землі. Крім того, селяни отримали худобу, сільгоспреманент, зерно. Сільським жителям Тернопільщини передали понад 13 тис. коней, більше 14 тис. корів, 5,5 тис. свиней, 4,4 тис. овець. Загалом у західних областях одержали 84 тис. коней, близько 100 тис. голів ВРХ, 14 тис. свиней, 27 тис. овець [3, с. 312—313].

Слід зауважити, що перші конкретні кроки радянської влади щодо націоналізації землі, засобів виробництва, робочої худоби, майна були досить обережними та завуальованими. Підтвердження такому підходу знаходимо у перших постановках, створених у повітах тимчасових управлінь, де простежується підступний алгоритм радянської націоналізації. Оголошено про створення селянських комітетів з бідняків і середняків для захоплення й розподілу земель колишніх землевласників. При цьому наголошується, що відібрані землі розподіляються лише між колишніми наймитами, бідняками й середняками, проте із застереженням, що ці землі та все майно колишніх експлуататорів береться на облік і передається під охорону селянських комітетів. Насамкінець попереджається, що винні у розбазарюванні відбраного й облікованого майна притягатимуться до суворой відповідальності [4, с. 4].

Наступне в задумі радянської влади — знищення трудових селянських господарств і перетворення їх власників, споконвічних сільських господарів, у звичайних одержавлених наймитів, які замість прибутку з приватного господарювання отримували мізерну платню від господаря-держави у вигляді трудоднів. Таким способом радянська влада отримувала десятки мільйонів дешевих робочих рук, які можна було планово й примусово використовувати в будь-який час і за будь-яким призначенням.

В загальному, за задумом партійно-державного керівництва, колективізація сільського господарства, позбавляючи селян основних засобів аграрного виробництва (землі, робочої худоби, засобів обробітку землі), була покликана поступово знищити у психології селян почуття приватної власності, а в свідомості — сприйняття себе приватним власником. Тобто ліквідувати економічний фундамент індивідуальної свободи сільського трудівника, а з цим і його прагнення до національної свободи й можливості реального супротиву комуністичному деспотизму [5, с. 126—127].

Особливо привабливим для нової окупаційної влади був аграрний потенціал Тернопільської області. Посівні площі Тернопільщини в 1940 р. склали 961,8 тис. га. Вони були найбільшими серед новоприєднаних областей: Волинська область — 682,5 тис. га, Рівненська — 629,1 тис. га, Львівська — 506,1 тис. га, Станіславська — 460,6 тис. га, Дрогобицька — 399,3 тис. га, Чернівецька — 390,1 тис. га, Закарпатська — 219,1 тис. га. Посівна площа всіх земель західних областей перед їх приєднанням до УРСР складала біля 5,9 млн га. За довоєною статистикою, посівні площі УРСР за рахунок приєднання Західної України збільшились із 25,6 млн га до 30,2 млн га [6, с. 136—139].

Економічною основою такого переходу радянська влада вважала ті землі й те майно, яке селяни Тернопільщини отримали після ліквідації поміщицького й монастирського землеволодіння (200 тис. га землі, більше 11 тис. коней, понад 11 тис. корів, 1,2 тис. волів, 14,3 тис. центнерів насіння зернобобових культур, 18,5 центнера картоплі, 150 центнерів насіння багаторічних трав) [7, с. 46].

На квітень 1940 р. в області організовано 45 колгоспів, що об'єднували 3905 селянських господарств. Новоствореним колгоспам держава передала 3 тис. житлових і господарських будинків з лишніх поміщицьких маєтків, 1570 коней, 3240 голів ВРХ, 900 свиней, 1440 овець і надала понад 230 000 карбованців кредиту. Радянська пропаганда вважала, що за рахунок такої підтримки покращились основні показники аграрного виробництва краю. На початок 1941 р. в області вже працювали 95 колгоспів, результати господарської діяльності яких були такими: середні врожайність зернових досягла 13,2 ц/га, цукрових буряків — 215 ц/га, картоплі — 139 ц/га [7, с. 48].

Високі темпи соціалістичних перетворень у сільському господарстві області радянські історики ілюструють такими даними: на 1 червня 1941 р. в області діяли 529 колгоспів, які об'єднували 46,5 тис. селянських господарств (15% всіх сільських господарів області) і яким належали 183,8 тис. га землі (18% всіх земельних угідь Тернопільщини) [7, с. 47—49].

Діаметрально протилежну оцінку витоків, причин, характеру здійснення колективізації, стилю, форм і результатів роботи колективізованих господарств дають «позабільшовицькі» літературні джерела, які підкріплюють свої оцінки вагомими статистичними показниками, недоступними громадянину Країни Рад з причини радянської цензури й змісту комуністичної пропаганди. Доцільно конкретизувати параметри економічного тиску на селян. Одноосібні господарства зобов'язані були «продавати» державі по 20 кг м'яса з кожного гектара землі (при розмірах наділу до 2 га), по 30 кг м'яса (при наділі до 5 га) і по 50 кг (при наділі до 10 га). Держава платила селянинові 6-7 коп за 1 кг м'яса при ринковій ціні 75 коп./кг. Таке ж співвідношення складалося і при «продажу» зерна державі: по 90 кг з кожного гектара (обов'язково перед жнивними!), за які держава платила по 60 коп. за 1 кг пшениці (на ринку — 1,8 крб.) і 50 коп за 1 кг жита (на ринку — 1,2 крб.). Влітку 1940 р. із селян почали стягувати ще й грошовий збір: по 50 крб. за 1 га землі, по 60 крб. за 1 корову, по 120 крб. за 1 коня [2, с. 317—319]. Комунізм перебрав на себе неприродну функцію дозувати свободу, прикриваючись правом, навіть рівноправністю.

Якщо галицький селянин більше працював і, відповідно, мав більший дохід у порівнянні з тим, хто менше працював, або зовсім не працював, то, відповідно, мав би на власний розсуд розпоряджатися своїми достатками. Але комуністична система рішуче блокувала його особисту волю, позбавляючи власних достатків задля інтересів нового комуністичного суспільства і не дозволяла самим селянам розпоряджатись результатом власної праці.

Однак, незважаючи на всі зусилля більшовицької влади, колективізація на західноукраїнських землях особливого успіху не мала: серед кількох сот організованих колгоспів більшість становили колгоспи-карлики з 10—20 об'єднаними селянськими господарствами. Складалася ситуація, коли на од-

ного колгоспника припадало до 5 га землі, тому не всі землі засівали, а посіяне й посаджене доглядали недбало і збирали невчасно [2, с. 326—327].

Партійно-державна влада вживала різноманітні нормативно-адміністративні заходи для прискорення переходу до соціалістичної системи господарювання в аграрній галузі західноукраїнської економіки. У Тернопільській області селянам-одноосібникам дозволялося мати в користуванні до 7 га сільськогосподарських угідь, а в деяких районах (Вишнівецький, Збаразький, Лановецький, Катербурзький, Новосільський, Почаївський і Шумський) — до 10 га. Усі залишки землі понад встановлені норми у некооперованих селян вилучалися і передавалися колгоспам або в Земельний фонд (при відсутності колгоспів) для наділення землею безземельних і малоземельних селян, а згодом і для новоорганізованих колгоспів. Практичне виконання постанови покладалося на сільські ради, яких у цьому питанні контролювали виконкоми районних рад, що діяли під керівництвом райкомів партії [8, с. 43—44].

Усі державні заходи не тільки не враховували інтересів селянина, як основного суб'єкта сільськогосподарського виробництва, а й були спрямовані на подальше його закріпачення, позбавляли найменшої свободи і посилювали державний грабунок його праці, чим знищували будь-які стимули до його зацікавленої участі в сільськогосподарському виробництві. За статистичними даними, доступними на ту пору лише зарубіжним дослідникам, продукція колективізованого сільського господарства СРСР в 30-х роках складала лише 55—58% аграрної продукції 1913 р. [5, с. 128—129].

Комунізм в силу принципу рівності між членами суспільства, деспотично забороняв мати будь-яку приватну власність. Якщо ця власність в одного мала великі розміри, а в іншого малі, або її зовсім не було, то комунізм негайно її урівноважував. Отже спільне і рівноправне володіння всіма капіталами і продуктами праці — це основна і незмінна вимога системи, яка насаджувала її всіма засобами, аж до репресій. Тотожні трансформації спостерігаємо і в інших соціально-економічних сферах області. Першим кроком революційно-демократичних перетворень у промисловості було встановлення робітничого контролю над виробництвом з боку спеціально створених робітничих комітетів. Використовуючи високу суспільно-

політичну та трудову активність робітників, зазначається у радянських дослідженнях, і спираючись на тимчасові органи народної влади, робітничі комітети організували збереження майна підприємств, встановлювали 8-годинний робочий день, забезпечували нормальну роботу трудових колективів, здійснювали контроль за виробництвом і рівнем заробітної плати, повертали на робочі місця робітників, звільнених раніше за політичну неблагонадійність.

Лише за січень 1940 р. на Тернопільщині створено 28 артілей. Разом з націоналізацією, в економіку регіону прийшли радянські методи господарювання, однією з характерних рис якого було розростання адміністративного апарату: на 4—5 працюючих припадав один управлінець, що вело до здорожчання продукції через зростання її собівартості. Зазнала реформи банківська система: 414 націоналізованих банків і 1500 кредитних установ були об'єднані в 6 обласних контор і 50 районних відділень Держбанку СРСР. Керівництво фінансовими потоками здійснювалося лише з Москви [9, с. 107—108].

Партійно-державні органи краю практично одночасно з прийняттям відповідної постанови ЦК ВКП(б) щодо націоналізації промислових об'єктів розпочали активну кампанію з ліквідації приватної власності у виробничій сфері як головної перешкоди на шляху соціалістичної трансформації всієї системи соціально-економічних відносин і формування всіх структурних елементів соціалістичної економіки в радянському (на ту пору сталінському) варіанті.

Державні органи своїми постановами визначали конкретні списки фабрик, заводів, банків, підприємств транспорту й зв'язку, комунального господарства, побутових установ, а також великих будинково-володінь, які підлягали націоналізації, створили для цього спеціальні комісії, які розпочали процес деприватизації. Націоналізація, що спочатку проводилася на підставі постанов тимчасових управлінь, перейшла у повне відання виконкомів областей і повітів (районів). У зв'язку із цими постановами на підприємствах, в установах і закладах проводилися збори робітників і службовців, де представники органів влади оголошували рішення про націоналізацію об'єкта й про призначення нового керівника. Загалом по Західній Україні націоналізовано 1998 підприємств, з них 251 — в Тернопільській області [1, с. 127—129].

Націоналізація промисловості й банків створила економічні основи для соціалістичної трансформації народного господарства західних областей, а також, як вважають аналітики радянських часів, для ліквідації їх господарської й культурної відсталості та піднесення до рівня передових областей Радянської України. Підкреслюється, що цьому сприяла й допомога з боку російського та інших народів СРСР, які надсилали на Західну Україну промислове обладнання, механізми й техніку, матеріали, необхідні для розвитку всіх галузей промисловості краю. РНК УРСР і ЦК КП(б)У постановою від 16 лютого 1940 р. затвердили план індустріалізації західних областей Української РСР на 1940 р. Для асигнування такого стратегічного плану РНК СРСР виділив на промисловість краю 2,7 млрд крб. [1, с. 130].

Керівництво області виходило з того, що націоналізація промислових об'єктів створює необхідні передумови для перебудови і розвитку різних галузей промисловості. Вже у квітні 1940 р. в області працювали кілька сотень промислових підприємств, де було зайнято понад 10 тисяч робітників. Тільки в Тернополі діяло 36 підприємств, на яких працювали 1480 робітників. На базі дрібних кустарних виробничих об'єктів створено 11 райпромкомбінатів, 4 райхарчкомбінати й 4 торфопідприємства. Після укрупнення дрібних промислових одиниць наприкінці 1940 р. в області діяли 14 підприємств союзного, 111 — республіканського, 108 — обласного й 15 промислових комбінатів районного підпорядкування, де працювали більше 10 тисяч робітників. Загальна кількість працюючих у державній і кооперативній промисловості перевищила 16 тис. осіб [10, с. 22—23].

Радянські історичні джерела вказують, що високими темпами розвивалася промисловість області в першій половині 1941 р.: достроково створено майже 20 промкомбінатів, 26 промартілей, декілька комунально-побутових закладів. Підприємства освоїли 41 новий вид виробів з місцевої сировини. Загалом за 1939—1941 роки в області збудовано й реконструйовано Радянсько-сталінський варіант націоналізації наніс нищівний удар по важливій та ефективній структурі українського господарського життя, як промислова кооперація, що мала вікові традиції. До вересня 1939 р. особливо важливу роль в господарському житті західноукраїнського населення відігравали саме кооперативи. Розгалу-

жена система кооперативів діяла у Тернопільському воєводстві: «Центросоюз» виготовляв мило і нитки, «Суспільний промисел» — цукор і каву, «Будучність» — цигаркові папірці та гільзи, «Калина» і «Продукція» — мармелад і овочеві консерви, «Пласт» — печиво, кооперативи в Терехові й Рогатині — м'ясні вироби, «Фортуна» — цукерки, «Елегант» — пасту до взуття тощо. Під кінець 1938 р. молочний кооператив «Маслосоюз» об'єднав 138 районних молочарень, що мали по селах понад 2000 молокозбірень. У «Молокосоюзі» було скооперовано 41% сільських господарств, що давали більше 200 тисяч постачальників молока, які упродовж 1938 р. поставили до молочарень 115 млн літрів молока й виготовили 3,25 млн кг масла. Перша більшовицька окупація Західної України у вересні 1939 р. не припинила розвитку української кооперації — вона її просто ліквідувала» [11, с. 460—461].

Отож, націоналізація західноукраїнської економічної сфери руйнувала налагоджені у попередні часи зв'язки й знищувала традиційні форми українського господарського життя. Загалом процес перебудови економічного життя західноукраїнських земель здійснювався на випробуваних в СРСР принципах, але був максимально стиснутим у термінах виконання завдань кожного з її етапів. Тому, насамперед, здійснювалося формування основи більшовицької системи господарства — державної власності через націоналізацію промисловості, торгівлі, банків та землі й сільськогосподарських об'єктів, а загалом — через ліквідацію приватної власності. Приватного власника, як капіталіста-експлуататора, як джерело контрреволюційної пропаганди, влада знищувала економічно або навіть фізично. Цього, вважали більшовики, заслуговав і купець-спекулянт, який не лише жив за рахунок комерційного обману трудящих, а й деморалізував суспільство.

Третьою ворожою категорією, проти якої спрямовувалися заходи приватизації, були заможні сільські господарі, в радянській термінології «куркулі», діяльність яких вимагала посиленої уваги органів НКВС. Саме тому до керівництва господарськими структурами різних рівнів і профілів залучалися не досвідчені господарники, не кваліфіковані працівники, а ті, хто не мав приватної власності, об'єктів господарювання, а отже, і не мав досвіду господарської

діяльності, зате не був скомпрометованим буржуазно-власницьким минулим [2, с. 258—259].

Водночас із руйнуванням традиційних і підтверджених часом ефективних форм і принципів економічної діяльності господарських структур Західної України партійно-державний центр нав'язував штучні антидемократичні та неприйнятні для регіону форми й методи організації господарського життя. Армія апаратників, що сиділа в наркоматах Москви й Києва, засипала господарські установи Західної України тисячами безглузких директив, інструкцій і вказівок, яких фахівці на місцях не встигали навіть прочитати. Виробництво, розподіл і постачання на місця виготовленої продукції за документами виглядали продумано й узгоджено, але на практиці панувало повне безладдя: товари, необхідні влітку, поставляли взимку; для ближчих до центру місцевостей була характерна затовареність, а у віддалених населених пунктах панував гострий дефіцит цих же товарів; [2, с. 262—264].

Відповідно до вкрай громіздкої дилетантської та вищою мірою неефективної системи управління виробничою сферою була запроваджена система фальшивого соціалістичного обліку у формі так званої радянської статистики, для якої об'єктивність даних не була обов'язковою умовою звітності. Більшовицька статистика віддавала перевагу зіставленню відсотків, а не порівнянню фактичних економічних показників.

Для ілюстрації: невелика соціалістична взуттєва фабрика, що випускала на рік 2 тис. пар взуття, після розширення виробничих площ і збільшення кількості працюючих стала випускати по 4 тис. пар взуття, тобто ріст виробництва склав 200 % при фактичному збільшенні продукції на 2 тис. одиниць; велика капіталістична взуттєва фабрика, яка виробляла щорічно по 20 тис. пар взуття, збільшила виробництво на 4 тис. пар, що дало приріст випуску продукції на 20%. В результаті, за більшовицькою статистичною методикою, соціалістичне підприємство працює в 10 раз ефективніше від капіталістичного (зростання на 200% проти 20%), хоча реально приріст капіталістичного виробництва в натуральних вимірах був удвічі більшим (4 тис. пар проти 2 тис. пар). «Хитрість» більшовицької статистичної методики полягала у свідомому ігноруванні або замовчуванні вихідної бази статистичних підрахунків [5, с. 67—68].

Бюро обкому КП(б)У вважало націоналізацію «глибоко політичною справою», вирішення якої не зуміли забезпечити голови міськрад і райвиконкомів та секретарі повітових і міських комітетів партії. Персонально вказано заступнику голови облвиконкому та завідувачому облкомунгоспом «на відсутність з їх боку належного керівництва ходом націоналізації в області». Цим визнано, що націоналізація здійснювалася державними структурами краю під керівництвом партійних органів.

Бюро обкому вирішило здійснити перевірку рівня організації роботи націоналізованих підприємств, створити інститут керуючих будинками (кербудів) і провести з ними відповідну нараду, а також на одному з наступних засідань заслухати звіт облвиконкому та облкомунгоспу про підсумки націоналізації підприємств в області. На бюро було оприлюднено факти зловживання службовим положенням при націоналізації майна: начальник облвідділу зв'язку незаконно провів націоналізацію приміщень для потреб працівників апарату цього відділу [12, арк. 6].

Згаданий факт не був поодиноким, бо порушення встановлених норм і правил стали невід'ємною ознакою бюрократичної системи управління, що підпорядковувалася лише партійним вказівкам і зневажала нормативні приписи й вимоги, перекладаючи їх на плечі підлеглих. В умовах такої системи справа націоналізації загрожувала вийти з-під контролю, бо у процесі її здійснення відкривалися широкі можливості управлінському, в тому числі й партійно-бюрократичному, апарату для зловживань в особистих інтересах. Під націоналізацію незаконно потрапляли лікарі, вчителі, інженери, навіть робітники й квартиронаймачі, водночас приватні власники, зокрема власники великих будинковолодінь, залишалися поза націоналізацією. Однак порушення та зловживання при проведенні націоналізації продовжувалися, про що свідчать багаточисельні заяви мешканців Тернополя до президії міської ради зі скаргами на несправедливу націоналізацію їх майна. Зокрема, на засіданні президії Тернопільської міськради 19 березня 1940 р. таких заяв розглядалося більше двадцяти. Рішення приймалися практично однотипні: після аргументації «у зв'язку з тим, що...» йшов конкретний висновок, за яким слідувало: «націоналізацію вважати правильною і в проханні відмовити» [13, арк. 86—87].

Практичний аспект націоналізації майна в області неодноразово вивчався Тернопільським облвиконкомом. Так, на засіданні президії облвиконкому 25 січня 1940 р. слухали питання «Про націоналізацію, облік і збереження державних фондів у Борщівському повіті». У постанові зафіксовано низку грубих порушень. Насамперед, у повіті націоналізували 20 двотрикімнатних будинків, що явно не підлягають націоналізації, а їх власники не належать до категорії можливих громадян (приватних власників). Причому одночасно у власників повітвиконком «відібрав особисте майно, навіть не залишивши необхідної кількості харчових продуктів і предметів першої необхідності». Мешканців незаконно націоналізованих будинків виселяли на вулицю, не пропонуючи взамін інших житлових приміщень. Націоналізоване майно свідомо обліковувалося недбало, що створювало умови для його розкрадання. Водночас мали місце випадки повернення націоналізованих будинків і майна крупним власникам без будь-яких на це законних підстав [14, арк. 6—7].

Окремі негативні прояви процесу націоналізації були настільки тривожними й резонансними, що з метою уникнення радикальної реакції місцевого населення партійні органи вдавалися до жорстких персональних рішень. Так, за спробу націоналізації та опису майна ченців монастиря с. Михайлівка Борщівського району завідувача відділу Борщівського повіткому КП(б)У звільнено з посади, розпочато слідчі дії, а питання про його партійність вирішувалося після завершення слідства [15, арк. 24].

З метою запобігання помилкам і порушенням у процесі націоналізації в міськрадах і повітвиконкоммах затверджували списки об'єктів, що підлягають націоналізації з детальною їх характеристикою. Один із таких списків затвердила президія Тернопільської міської ради 13 січня 1940 р. Рішення по кожному об'єкту зі списку формулювалося стандартно: «Будинок гр. Енгля, вул. Коперніка, 9, що складається із 10 квартир, 31 кімнати, має житлову площу 582 кв. м., та його майно — націоналізувати, а мешканців із квартир переселити» [16, арк. 155].

Висновки. Таким чином, процес націоналізації в області проходив настільки складно і суперечливо, що у звітній доповіді на І-й звітній обласній партійній конференції у квітні 1940 р. повідомлено лише про певні успіхи в націоналізації поміщицьких і монас-

тирських земель, а щодо націоналізації у сфері промислового виробництва та будинковолодіння делегатів конференції поінформовано про «численні порушення соціалістичної законності». Оприлюднено також факти супротиву місцевих жителів. Наприклад, жителі села Михайлівка Борщівського району побили членів волосного комітету за спробу націоналізувати майно місцевого монастиря. Обурення населення викликали факти привласнення чиновниками, в основному працівниками місцевих виконкомів, націонализованого майна. Такому привласненню у формі розкрадання сприяла недосконала процедура націоналізації: здебільшого без опису майна, без належного оформлення актів та іншої документації. У підсумку, визнається у звітній доповіді конференції, обком партії більше займався виправленням системних порушень в ході націоналізації, аніж питаннями її організації, здійснення та ефективного використання націонализованого майна» [17, арк. 58—59].

Отже, з наведених фактів ми бачимо, як відбувалося порушення свободи людини і її права, яка вправі розпоряджатись своєю власністю: чи віддати її громаді, приватній особі, чи користуватись нею самому, не розділяючи її ні з ким. Нажитий нею капітал, звичайно, вільно передає у спадок сину, родичу і т.д., а той, отримавши чужу власність шляхом доброї чиеїсь волі, має право користуватись нею як завгодно, оскільки вона — з чужої власності — стала його.

Але комунізм не дає права людині розпоряджатись продуктами своєї справи так, як хочеться, а змушує віддавати у розпорядження іншим. Таким чином комунізм проголошує право в ім'я свободи, віднімає у людини одне із суттєвих і невід'ємних його прав — це його волю. Підтвердженням нашої позиції є тлумачення природи комунізму в енциклопедичних словниках дожовтневого перевороту. Комунізм — економічне і соціальне вчення, що вимагає спільності власності і соціальної рівності між особами [18, с. 1729].

Комунізм — соціальне вчення, яке намагається зрівняти всіх членів суспільства у власності шляхом знищення індивідуальної власності і на заміну її пропонується загальна власність, ліквідовуючи приватну власність, інші (комуністи) рекомендують знищити сім'ю і обов'язковість спільних квартир та обідів [19, с. 1028]. Комунізм — це плід людського розуму, який заперечує приватну власність. А прагнен-

ня до приватної власності є вроджена необхідність всього органічного світу.

Прагнення до власності — в загальному розумінні — у рослинному світі виражаються у всмоктуванні із землі необхідних поживних речовин, в житті тварини це прагнення володіти їжею. Людина змалечку, починаючи від іграшки, прагне мати щось своє. В подальшому житті людини це прагнення виражається в забезпеченні і володінні всіма засобами для власного розвитку. Власність — це вроджена необхідність всього живого, а вимоги комунізму є не природними, а, відповідно, нереальні в практичному житті.

1. Бабій Б.М. *Возз'єднання Західної України з Українською РСР*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 193 с.
2. *Західня Україна під більшевиками. ІХ.1939 — VI.1941*. Збірник статей / за ред. Мілени Рудницької. Нью-Йорк, 1958. 494 с.
3. *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною* / за заг. ред. Сливки Ю.Ю. Київ: Наукова думка, 1989. 482 с.
4. Як жили робітники, шевці за польського панування. *Сталінським шляхом*. 1939. 30 вересня (№ 3). С. 2.
5. *Двадцятий з'їзд КПРС без маски* / Видання закордонних частин ОУН, 1956. 168 с.
6. Брыль М. *Освобожденная Западная Украина*. Москва, 1940. 30 с.
7. *Історія міст і сіл УРСР* [у 26 тт.] Т. XIX: Тернопільська область / гол. ред. кол. Нечай С.П. Київ: Інститут історії АН УРСР, 1973. 640 с.
8. *З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР*. Збірник документів і матеріалів / за ред. Івасюта М.К. Київ: Наукова думка, 1976. 509 с.
9. Ярош Б.О. *Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-ті—50-ті рр. XX століття (історико-політологічний аспект)*. Луцьк: Надстир'я, 1995. 175 с.
10. *Нариси з історії Тернопільської обласної партійної організації*. Львів: Каменярь, 1980. 288 с.
11. *Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споми-нів* / за ред. Володимира Жили. Т. 1. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. 740 с.
12. *Державний Архів Тернопільської Облaсті, далі (ДАТО)*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 3 січня 1940 року «Про хід націоналізації промислових підприємств і житлових будинків по м. Тарнополю». Арк. 6—7.
13. *ДАТО*. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 19 березня 1940 року «Розгляд заяв про невірну націоналізацію майна». Арк. 86—87.

14. ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 6. Спр. 6. Постанова Тарнопольського обласконкому від 25 січня 1940 року «Про націоналізацію, облік і збереження державних фондів по Борщівському повіту». Арк. 6—7.
15. ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5. Постанова бюро Тарнопольського обкому КП(б)У від 13 січня 1940 року «Про факти описування майна монахів с. Михайлівка Борщівського району». Арк. 24.
16. ДАТО. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Постанова президії Тарнопольської міської ради від 13 січня 1940 року «Про затвердження списків будинків, які належать до націоналізації». Арк. 154—156.
17. ДАТО. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 3. Стенограма першої обласної партійної конференції 23—25 квітня 1940 р. Арк. 1—159.
18. Филиппов, М.М. *Энциклопедический словарь в трех томах*. Том II. СПб, 1901. 2688 с.
19. Павленков Ф. *Энциклопедический словарь*. С. Петербург. 1913. 3104 с.

REFERENCES

- Babiy, B.M. (1959). *Reunification of western Ukraine with the Ukrainian SSR*. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].
- Rudnytska, Milena. (Ed.). (1958). *Western Ukraine under the Bolsheviks. IX.1939—VI.1941. Journal of articles*. New York [in Ukrainian].
- Slivka, I. (Ed.). (1989). *Reunification of Western lands with Soviet Ukraine*. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
- How to live workers, Shevtstsi for Polish domination (1939, 30 september). *Stalins'kym shliakhom*, 3 [in Ukrainian].
- The twentieth Congress of the CPSU without a mask. (1956). *Publication of foreign Parts OUN* [in Ukrainian].
- Bryl, M. (1940). *Exempt Western Ukraine*. Moscow [in Russian].
- Nechai, S.P. (Ed.). (1973). *History of cities and villages of the USSR: in 26 vol. (Vol. XIX): Ternopil'ska Oblast*. Kyiv: Instytut istorii AN URSSR [in Ukrainian].
- Ivasyuta, M.K. (Ed.). (1976). *From the history collectivization agriculture of western regions Ukrainian SSR. Collection of documents and materials*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yarosh, B.O. (1995). *Totalitarian regime at Western. 30th—50s 20th century (historical-political-logical aspect)*. Lutsk: Nadvirna [in Ukrainian].
- Essays on the history of Ternopil regional party organization* (1980). Lviv: Kamenyar [in Ukrainian].
- Zhyly, V. (Ed.). (1980). *Zbarazh. A collection of articles, materials and sporadic* (Vol. 1). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
- State Archive of Ternopil Region, further (DATO)*. F. Р-1. Оп. 1. Спр. 5. Decree of the Tarnopolish Committee of the State ENTERPRISE (b) of January 3, 1940 «on the process of nationalization of industrial enterprises and residential buildings in the city of Tarnofield» (Ark. 6—7) [in Ukrainian].
- DATO. F. R-9. Оп. 1. Спр. 105. Resolution of the Presidium of the Tarnopol City Council dated March 19, 1940. Consideration of applications on the incorrect nationalization of property» (Ark. 86—87) [in Ukrainian].
- DATO. F. R-1833. Оп. 6. Спр. 6. The decision of the Tarnopolish Regional Executive Committee of January 25, 1940 «on nationalization, accounting and preservation of public funds on Borshchiv County» (Ark. 6—7) [in Ukrainian].
- DATO. F. Р-1. Оп. 1. Спр. 5. Decree of the Tarnopolish Committee on (b) in January 13, 1940. On the Facts of survey of property of monks s. Mykhaylivka, Borschevsky area» (Ark. 24) [in Ukrainian].
- DATO. F. R-9. Оп. 1. Спр. 105. Resolution of the Presidium of the Tarnopolish City Council dated 13 January 1940 «on approving the lists of houses belonging to the nationalization» (Ark. 154—156) [in Ukrainian].
- DATO. F. Р.-1. Оп. 1. Спр. 3. Transcript of the first regional party conference on 23—25 April 1940 (Ark. 1—159) [in Ukrainian].
- Filippov, M.M. (1901). *Encyclopaedic dictionary: in three volumes* (Vol. II). St. Petersburg [in Russian].
- Pavlenkov, F. (1913). *Encyclopaedic dictionary*. S. Peterburg [in Russian].